

Богдан Богданов*

МИТЪТ В КУЛТУРОЛОГИЯТА НА РОЛАН БАРТ

Научното творчество на Ролан Барт е много популярно у нас. А и както обикновено се случва, когато цялостната дейност на един автор се свежда пресилено под общ знаменател, неговото име се свързва с представата за крайностите на френския структурализъм. Модата на структурализма отмина, тъй че е време за по-трезва преценка.

Френският структурализъм е пъстро явление. Той обедини учени с разнообразни компетенции, интереси и стремежи — и етнолога Леви-Строс, който винаги се е пазил от квалификацията „структуралист“, и подчертано некабинетно настроения Ролан Барт, гледан с недоверие в научните кръгове заради вкуса си към актуалното.

От първата си книга „Нулевата степен на писмото“ (1953) до последната — „Светлата стая“ (1980 г.), появила се непосредствено преди кончината му, Барт измина дълъг път на мисловно развитие. Както той отбелязва, неговите творчески интереси последователно са преминавали през проблемите на социалната митология, на семиологията, на текста и на морала. Или творческото развитие на учения тръгва от въпросите на буржоазната идеология и завършва с въпросите на своето идеологизиране, доколкото третира морала от едно твърде лично гледище. Затова у Барт може да се говори за колебание между проблемите на идеологията като обективно явление и на идеологията на самия идеолог като ключ и едновременно спънка да се проникне в обективната идеология. Тук намира израз неговото съмнение, до каква степен буржоазната идеология е обективно определена и каква е възможността тя да бъде описана, без да се смесва с идеологическото слово на този, който я описва. Това съмнение се корени и в мисловната система на Барт, и в ситуацията на буржоазния интелектуалец,

заставен да анализира буржоазната идеология отвътре. Тъй се обяснява и пъстротата на авторитетите, които му оказват влияние, като се почне от Маркс и се свърши със Сартр. Но в случая е по-интересно не колебанието, а основната тема, която независимо от вариациите се открива в цялата научна дейност на Барт. Защото дори в скрупулъозния анализ на Балзаковия разказ „Саразин“, дето се следи писателското слово като текстура, вниманието на Барт е насочено към идеологическата проява на словото.

Лайтмотивът на неговото творчество е френската буржоазна култура като идеология. Към нейното демистифициране е устремен младият Ролан Барт и нищо чудно, че именно в марксизма открива термините, с които си служи през шейсетте години. Разбира се, той не е марксист, а може да се характеризира по-скоро като „марксистуващ“. Полемиката с буржоазната култура не прави от него революционер. В търсене на обективно и в същност на обективистично интелектуално средство за демаскиране на фалшивото буржоазно съзнание Ролан Барт лека-полека изоставя критическия патос на марксизма и се обръща към Сосюр и семиологията. Но и в тази методика не пребивава спокойно. Веднага започва да изпитва съмнение да не би зад семиологията да се крие самият семиолог, който безнаказано върши насилие над действителността.

И тъй, Ролан Барт е културолог, константната тема на научните му занимания е буржоазната култура. Той е по-точно семиолог на културата — културните явления го интересуват не като набор от възгледи, а като оформени идеологически положения, действувачи в рамките на една система. В зависимост от една или друга негова проява заниманията на Барт могат да се назоват социология, публицистика, литературна критика. Той е естетик и дори се приближава до философията, щом се интересува как в конкретната културна среда се модифицират ка-

* Главен асистент в катедрата по класическа филология в СУ, кандидат на филологическите науки.

тегории като „крайно“ и „безкрайно“, „история“ и „култура“. В неговото философствование се чувствава традицията на „философията на живота“, която преминава и през екзистенциализма и се проявява между другото и в тицично френския интерес към живота като проблема. Новото по отношение на линията Ницше — Бергсон — Сартр Ролан Барт дължи главно на обективистичния дух на семиологията. За него животът е аксиологическа среда със своя структура, постоянно разграждаща се в субективни аксиологически актове и постоянно черпеща от тях енергия за своите обективни състояния. Как, в какви термини да се опише тази среда — това е личната научна проблема за френския учен. В желанието си да проникне в динамиката на тази аксиологическа среда Ролан Барт внася корекции в догматическия тон на семиотиката и достига до инстанцията „текст“. Натат го отвежда практиката на литературния анализ, а също и убеждението, че в своята динамика културните явления функционират като един вид текст.

Едно е дали ще се съгласим, че и буржоазната идеология, и личността на културолога, и литературното произведение се подчиняват на подобна гравидна динамика, която може да се изрази с понятието „текст“ (етимологически то означава „сплитане“, в случая сплитане на значения), а друго е да разберем основанията на Ролан Барт да възприеме това понятие като универсален оператор за анализ на човешкото културно продуциране. В интимното мислене на учения понятието има и символен смисъл. Служейки си с авторските редукции, можем да допуснем, че в случая текстът е емпирическа инстанция — заместител на необозримата емпирия на живота, метафора на неговата динамика, абстракция, полепнала с жизненост, понятие-представа, напомнящо Платоновите митически образи, които в беседите на Сократ се появяват в моменти на понятийна недостатъчност.

На Барт могат да се вменият други несъвършенства, но не и това, че не осъзнава митическата страна на своя ключов термин. Като признава неговия игров характер и като пледира за един вид недогматически, т. е. достатъчно емпиричен, конкретен и неантажиран литературоведски и културологичен анализ на даден текст, Ролан Барт допуска да се долови в текстовия подход игровото поведение на интелектуалеца, който не желае да се обвързва с никоя социална група и да се намесва в обществената авантюра, но същевременно изпитва тъга, че е осъден да осъзнава в самота.

Явлението „Ролан Барт“ има много страни, между тях и такива, които не лесно се подвеждат под общ знаменател. Дали това е необходимо и дали, когато четем ранния Барт, изследователя на буржоазната идеологическа патология, имаме право да свързваме ключовия термин от онова време „мит“ с

по-късния термин „текст“, за чиято митическа природа се опитахме да дадем някаква идея? Във всеки случай на творчеството на Барт може да се гледа плуралистически и поне на практика това е оправдано.

Както признава по-късно при преиздаването на книгата си „Митологии“, той нищо не можел да добави към поредицата есета, писани по един или друг повод и издадени под това заглавие през 1957 г., понеже вече не мислел така. Но не толкова от начина си на мислене се отказва Барт, колкото от открито обществения начин на реагиране. Защото никъде другаде той не е тъй остро политичен, както в тия есета, посветени на френската дребнобуржоазна стихия.

От една страна, поредица от културни явления, нарочо изолирани от културолога — „писателят във ваканция“, „мозъкът на Айнщайн“, „лицето на Грета Гарбо“, „марсианците“; от друга — техният прочит, поставянето им в контекста на дребнобуржоазното културно реагиране като система. Рядко съчетание на есеситична лекота и на дисциплинирана аналитичност, почеркът на Барт в „Митологии“ е пример за наука в действие. На пръв поглед няма нищо сложно в неговия подход към явленията на всекидневието — налице е някакво мнение, разпространява се рекламен образ; във всеки случай се задава въпрос: какво се крие под привидността, какво е истинското значение, скрито в невинната форма на даден образ или езиково клише?

Проявите на дребнобуржоазния митически „империализъм“ — тъй го нарича Барт — се търсят и в националните храни-образи: виното, пържените картофи, и в колоездачната обиколка на Франция, възприемана като епопея, и в орнаменталната кухня на списание „Тя“, и в новия „Ситроен“, който напомня за колективния анонимен труд, вложен в него, и в средновековните катедрали. Понее на тия митове се гледа като на своеобразни продукти на обществен труд, не е странно, че същността им се описва с термини на политическата икономия. Примерно в престараването на актьора пред буржоазната публика Барт открива един вид оправдание за сумата, която зрителят е платил за своя билет, а във възхищението пред детския поетически гений — действието на мотив, характерен за буржоазните делови отношения — това, че е спечелено време, че детето е сторило за по-малко време онова, за което на възрастния са нужди десетилетия.

Особено ценни в „Митологии“ са наблюденията над функционирането на дребнобуржоазния литературен и естетически език. Според Барт на определени равнища — примерно в съдебната зала, се усеща действието на литературна антропология, изработена от един тип буржоазен роман, силно изостанала от съвременните представи за структурата на човешката личност и затова крайно вредна. Една от темите на „Митологии“ е литера-

турата като литературна митология. Към нея се отнасят косвено откритите от Барт стереотипи на буржоазния естетизъм — стилизирането, заменящо истинската художественост, метафоричността, изчерпваща поетичното слово, недискретното свърхдетерминиране на определен смисъл.

И в „Митология“ Ролан Барт се проявява като социолог и естетик, като културолог и дори като войнствуващ публицист. Своята поредица инвективи той синтезира в заключителния раздел на книгата, озаглавен „Митът днес“.

Категорията „мит“ занимава всички френски структуралисти. Покрай другите разноречия, които съпровождат гълкуването на протеевската природа на това понятие, в течението на структурализма на преден план излиза разноречието по въпроса, коя е специфичната среда на мита. За Башлар и Лакан всяка човешка среда е в състояние да поражда митове. За Леви-Строс и за Барт митът и митологическото мислене са конкретно-исторически феномени, свойствени на определен тип общества. Според Леви-Строс истинският мит е първобитният, докато за Барт привилегированата зона, в която никнат митове, е съвременното буржоазно общество. И понеже Леви-Строс, общо взето, не се занимава със съвременността, а Барт — с първобитната епоха, въпросът, в какво отношение се намират двата исторически феномена и могат ли да се наричат в еднакъв смисъл „мит“, остава открит, и то не само в региона на френския структурализъм.

Колко сериозно е това разноречие се разбира по различната позиция на двамата учени спрямо интелектуалните възможности на мита. Според етнологата първобитният мит е способен да решава сложни логически задачи, Леви-Строс е убеден, че митовите са спомогнали за неолитическата революция. Барт, обратно, смята, че съвременните митове са паразитни образувания, чиято основна функция е да сведат историята до естествено състояние, да я лишат от смисъл. Според Леви-Строс митовите стимулират общественото развитие, според Барт те го задържат.

Но какво е мит за Ролан Барт? Преди всичко — слово, слово в широкия смисъл на думата, не само писана и устна реч. Всяко изображение и всеки предмет може да се превърне в мит, да придобие словесно съществуване. Митът е слово, реч в смисъл на система за общуване. Той не е понятия или идея, а начин за означаване, единство на образен елемент и на идея, както бихме казали ние. Но Бартовата мисъл се развива в друга посока. Понеже според него важното при мита е начинът на означаване, а не това, което се означава, митологията е дял преди всичко на семиологията. Разбира се, тя е дял и на идеологията, но във всеки случай се занимава с оформени идеи.

По-нататък: митът е вторична семиологическа система, той се надстройва. За да се

образува мит, е нужна наличността на вече готов знак, единство на означаващо и означено, на образ и смисъл. Нужно е този знак да се превърне във форма, в ново означаващо, което да се използва за вторично, митическо означение. Особено е, че елементът „означаващо“ в мита е ту пълен — има свой предишен смисъл, ту празен — губи този смисъл и се превръща в чиста форма, обслужваща вторичното митическо понятие. За разлика от немотивираната случайна връзка между означаващо и означено, в езиковия знак митическата сигнификация е частичен мотивирана, понеже в нея се предполага някаква аналогия между двата елемента. В името на тази аналогия митът предпочита да се надстройва върху бедни и непълни образи, чийто смисъл е изтънял — поради това те са годни да поемат нови означения.

Барт различава три основни начина за прочит на мита. При първия новото митическо значение се съотнася с празното, означаващо форма. Този прочит е наречен символически, но по нашата измерителна система той е по-скоро алегорически. Вторият начин за четене на мита е свойствен за митолога, който дешифрира и избира измамата, подмяната на първичния смисъл на образа-означаващо с вторичен смисъл. Третото четене на мита е същински митическото. При него новото митическо понятие се отнася към означаващото като към пълен знак, в който формата и смисълът са неразличими. Именно в резултат на този прочит новото митическо понятие се натурализира и се превръща във факт, а митът от система от значения се преобразува в система от факти. Това става благодарение на илюзията, че обозначаващото обуславя обозначеното, че образът поражда определено понятие, което е естествено да съществува, шом е налице образът.

При този механизъм на удостоверяване митът преодолява комплексността на човешката дейност и диалектиката и създава един свят без противоречия. Съвременното буржоазно общество е привилегированото поле за фабрикуване на митове, защото буржоазията, която не желае да бъде назовавана и се стреми да се идентифицира с нацията, успоредно с това се стреми да представи буржоазните норми за естествени закони. Буржоазният мит или митът на десницата, както го нарича Барт, по принцип превръща историчното в природно.

Ето основните прояви на този мит: признаване на малкото зло, за да се прикрие по този начин голямото; свеждане на чуждото и неразбираемото до свое или до екзотика, тавтологично дефиниране на нещо чрез самото него — примерно „театърът е театър“, което означава дълбоко недоверие спрямо речта; количествено представяне на качеството; отказ от обяснение чрез афоризъм, който само констатира. Във всички тия прояви е осъществена една цел — поддържане и утвърждаване на определен обществен статут

предпазване от развитие, което би довело до промяна. В крайна сметка буржоазният мит откръсва човека от действителността.

В „Митологии“ Ролан Барт говори и за други митове, но истински и най-богатият проявен му се вижда десният, буржоазният мит. Въпросът е как се отнася той като вид „фалшиво слово“ към първобитния мит, който от гледището на митолога-анализатор също е фалшиво слово, но от гледна точка на ползуващия го първобитен колектив е истинска, свещена история, т. е. бива възприеман по начин, напомнящ съвременния митически прочит на Бартовите десни митове.

Макар и само в известна степен, двата феномена могат да се подведат под общ знаменател. Първобитният мит примерно идентифицира племето-създател на мита с цялото човечество, полагайки центъра на света върху племенната територия, също тъй както френският буржоазен мит постулира универсалността на френската буржоазна култура и утвърждава Париж като център на културния свят. Независимо от степента на основание и в двата случая става дума за митическо ориентирание в света, за свеждане на конкретна историческа ситуация до естествено положение. И в двата случая се изключва възможността за развитие и промяна и не се допуска мисълта, че светът е устроен иначе.

Ако се обърнем към разликите, те няма да бъдат малко. Ще ги открием и в сферата на означеното, и в сферата на ползването на мита, а и в начина, по който се гради митическата сигнификация. Впрочем Ролан Барт би признал за разлика само казаното по третия пункт, тъй като според него митическите понятия не определят мита.

И все пак между означеното в първобитния и в съвременния буржоазен мит има разлика, която не е без отношение към различния социологически статут на двата мита. Първобитният мит съществува, додето човешкото общество е все още неоформирано. Той съпътства обособяването на човешката социална общност. Като съчетава различни хомологични редове, първобитният мит идентифицира природно-космически и обществени актове, като сменя постоянно местата на означаващо и означено — космическият образ става означител на обществено явление, но и обратно; човешки колективното в образен вид служи на природно-космическата ориентация. Тъй в принципната неразличност на обществено, на индивидуално човешко и на природно-космическо, в постоянното им заместване като образи и понятия откриваме съдържателната, но едновременно и формалната отлика на първобитния мит от съвременния, който е чужд на природно-космическата проблематика и не познава обратимостта на означаващо и означено.

Съвременният мит действа в среда, в която обществото е установена инстанция. Вярно е, че в съвременния мит обществото заема мястото, дадено в първобитния на

космоса, а буржоазното общество, е инстанцията, която се идентифицира с космоса-общество. Или налице е известен паралел. Но в този пункт трябва да се има предвид именно различното ползване на двата мита.

Първобитната митическа сигнификация се осъществява не при индивидуален прочит на мита, а винаги колективно в социален каноничен акт, строго вписан в цялостната обществена практика. Тази сигнификация има едновременно психологическо-катартично, интелектуално-гносеологическо и социално-структуриращо въздействие. Докато съвременната митическа сигнификация се осъществява индивидуално. Макар също да въздейства катартично и социално-структуриращо, тя влиза в отношение с други начини на моделиране на света — и то не само в обществената среда, но и вътре в психологическото пространство на всеки индивид.

Тъй че, ако първобитният митизъм определя безусловно културното продуциране в първобитното общество, въпросът, който възниква при изясняване природата на съвременния мит, е как функционира той в цялостната среда на буржоазното общество наред с други начини на културно продуциране. Защото само цялостната ситуация може да изясни особения статут на буржоазния мит, това, че той търси обеднели образи и има за свои естествени врагове демистифициращия анализ на митолога и живото пораждаше на смисъл в поетическия език.

В същност, разгледани поотделно, съвременните митове изглеждат по-склеротични като средство за означаване, отколкото са в общото поле на културата, където самото съседство, възможните противоречия помежду им дори повишават тяхната динамика. В още по-широк план те влизат във взаимодействие с цяла йерархия от полухудожествени и художествени кодове, където се повтарят, развиват или се усложняват като сигнификация. В този план те не притежават самостоятелността и агресивността, която им придава Барт в своето полемическо увлечение, разглеждайки ги като изолирани явления.

Художественият език срещу буржоазния митизъм като две враждебни инстанции — това е аналитическата позиция на Барт, която, трябва да се признае, прави чест на публицистичното му перо. Но има и друга гледна точка: художественият език и митизмът — два начина за ориентирание в света, които се сблъскват и интерферират в общото поле на културата. Тия два начина откриваме приютени и свързани в първобитния мит, който напомня художествената сигнификация по динамиката във взаимозаместването на означено и означаващо и същевременно съвременния мит като вторична семиологическа система.

И тъй, има основание да се твърди, че съвременният мит не е достатъчно самостоятелно идеологическо явление. Затова и названието „вторичен мит“ го представя по-

точно. Разбира се, работата не е в названието. Фигуративно съвременният мит може да се нарече и „литература извън литературата“. В случая по-плодотворно би било разликата между първобитния и съвременния мит като сигнификативни актове да се определи върху основата на дадената от Ролан Барт схема. Същественото в нея е, че като вторична семиологическа система митът се развива върху вече съществуващ знак, който се използва или като празно означаващо, или като се деформира предишният смисъл на това означаващо. В произволното отношение между първичния смисъл на знака и новообразуваното митическо понятие търси Ролан Барт особеността на сигнификацията в съвременния буржоазен мит.

Но дали тази произволност може да се приеме за белег на всяка митическа сигнификация? И не се ли налага тя от универсализма на един тип култура, допускаща свободно ползване на форми за цели, които имат нищо общо с първоначалния им смисъл? Първобитното културно продуциране не познава този универсализъм. Вярно е, че всеки мит се гради като произволна аналогия между образ и смисъл. Но веднъж образуван, първобитният образ се натовазва с ново митическо значение в посоката на някакъв пръв смисъл. И колкото и да се губи в образа, този смисъл се пази в преработката обикновено актуализиран в някакъв свой вариант. Това става не поради някаква особена първобитна мъдрост, а поради традиционността на първобитното обществено съзнание, проявяваща се и в колективното ползване на митическия свод.

Тъй че в традицията на първобитния мит се наблюдава вътрешно разгръщане на ми-

тическото значение във вид на консервиране на първоначалния смисъл. Докато провокативността на вторичния мит, който може да се използва за каквато и да е цел, зависи от актове на свободни, необвързани със строга традиция означавания. Разликата в случая е между два начина, по които се строят два типа знак, два типа мит. Но тя очевидно зависи от два различни типа на отношение към традицията, от два различни начина на културно продуциране.

Съвременността на Барт не познава първобитния начин на моделиране и ориентиране в света в неговия разгърнат първоначален вид. Но тя все пак знае едно негово видоизменение — отпадъчен продукт, което напомня първобитния мит. Това е буржоазният мит, тъй сурово анализиран от Барт. Този мит е, тъй да се каже, минималното присъствие на първобитното време в съвременността. В него откриваме актуализираната от съвременните буржоазни условия неисторичност, характерна не само за него, нито само за първобитния мит. По друг начин проявена тя се открива и в античния, и дори в християнския мит, който на пръв поглед като че ли признава историята.

Що се отнася до съвременния мит, той е своеобразна карикатура на първобитния. Неговата схематичност е особено ценна, тъй като помага да се проникне в джунглата от проблеми около този феномен на първобитното време. Трябва да признаем — посветил блестящи страници на тази карикатура, анализирал я научно, Ролан Барт има сериозен принос не само за демистифицирането на буржоазния мит, но косвено и за изясняване на протеевската природа на мита изобщо.